

СУЧАСНІ ПРОЦЕСИ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ СТОСУНКІВ І КОНЦЕПЦІЯ С. ГАНТІНГТОНА

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

У статті осмислюється концепція „зіткнення цивілізацій” С.Гантінгтона з позицій сьогодення.

Вступ

Актуалізація цивілізаційної проблематики визначається необхідністю вивчення питань, що стосуються доленості людського буття, перспектив розвитку людства, сенсу історії.

Необхідність дослідження в наш час цивілізаційної проблематики посилюється певним чином з розвитком тенденцій до глобалізації світу.

Сьогодні цивілізацією називають як окремо взяті соціокультурні утворення, так і людство загалом.

Цивілізаційний підхід набув поширення у вітчизняній філософії в 90-х роках минулого століття. Саме цей підхід до вивчення історичного розвитку є домінуючим і на Заході. Проникнувши у вітчизняне наукове середовище він стрімко почав популяризуватися поступово витісняючи формаційний підхід. Суть цивілізаційного підходу виявляється в тому, що історичний розвиток розглядається з позицій множинності цивілізацій, що є самобутніми соціокультурними системами, можуть мати при цьому елементи спільних і відмінних рис у своєму розвитку.

Основою наукової концепції „зіткнення цивілізацій” С.Гантінгтона, що стала відома читачеві в 90-х роках ХХ ст., є проблема конфліктів між цивілізаціями. Автор головної перешкоду до утворення єдиної світової цивілізації бачить в усвідомленні окремими народами ціннісного значення власної національної ідентичності.

Однією з причин розвитку міжцивілізаційних конфліктів є амбіції Західної цивілізації, які виявляються в прагненні до поширення і примноження власних економічних, політичних та культурних засад у світі. Сучасні глобальні тенденції розвитку цивілізацій дають нагоду говорити про неоднозначний характер глобалізму загалом. Таке питання виникає в площині певних суперечливих моментів, що виявляють себе в процесі інтеграції деяких незахідних соціумів під впливом глобалізаційних тенденцій.

Мова йде перш за все про суперечності, пов'язані зі станом національних економік, політичної ситуації та самобутності культур у країнах, що не належать до Західної цивілізації, але залучені до процесу глобалізації.

Модель однополюсного світового ладу на засадах Західної цивілізації, з позицій С. Гантінгтона, не має значних перспектив. Причини такого становища дослідник вбачає в процесах національного відродження Азійської та Ісламської цивілізацій, що набувають розвитку з останньої чверті минулого століття.

Такі висновки С. Гантінгтона слід розуміти як застереження прихильникам моделі побудови світової цивілізації на основі західних пріоритетів суспільного розвитку. З урахуванням сучасних світових глобальних процесів необхідно уточнити характер конфліктних суперечностей між цивілізаціями.

Ігнорування проблеми конфліктів між цивілізаціями є небезпечним, оскільки може призводити до розвитку таких наслідків:

- підвищення міжнародної напруги, викликані відсутністю рівноцінних діалогів між цивілізаціями;
- посилення позиції несприйняття Азійською та Ісламською цивілізаціями поширення західних норм суспільного розвитку;
- небезпека військових протистоянь з причини суперечок між цивілізаціями;
- небезпека світової війни як наслідок гострих конфліктів між цивілізаціями.

Отже, з огляду на важливість аналізу проблеми конфліктів між цивілізаціями постає необхідність виявлення можливих сценаріїв їх вирішення на підставі концепції С. Гантінгтона.

Аналіз досліджень і публікацій

При написанні статті використовувалися наукові праці таких авторів як: С.Гантінгтон, Е.Заграва, А.Дж. Тойнбі, Е. Тоффлер, Т.Фрідман, О. Шпенглер.

В основу статті покладена праця американського дослідника С.Гантінгтона „Зіткнення цивілізацій”, в якій виявлено проблему конфліктів між цивілізаціями, що є перешкодою в утворенні однополюсного світу на прозахідний манер розвитку.

С.Гантінгтон є прихильником цивілізаційного підходу в поглядах на історичний розвиток людства. Історія,

на його думку, – це зміна цивілізацій подібно до того, як змінюються покоління людей. Розуміння єдності історії з присмаком європоцентризму С.Гантінгтон вважає помилковим. З його точки зору, кожна цивілізація є окремо взятим неповторним світоглядом, асиміляція якого з іншим неможлива. Цивілізація, за С.Гантінгтоном, є найширшим колом культурної ідентифікації людей. Дослідник не розмежовує поняття цивілізації і культури, оскільки вважає, що вони обидва несуть у собі зміст усього духовного надбання будь-якої великої спільноти людей. Тобто вчений розглядає історичний процес як розвиток багатьох цивілізацій, які поміж собою різняться у світоглядному відношенні і не можуть відповідно розглядатися як єдине ціле. В цьому плані вчений стоїть на боці таких дослідників, класиків цивілізаційного підходу, як А.Тойнбі та О.Шпенглер, і не схильний розглядати весь цивілізаційний розвиток народів у їх цілісності.

А.Тойнбі прямо відсторонюється від принципу єдності цивілізації, оскільки вважає, що останній зводить очевидну множину цивілізацій до однієї.

Термін „цивілізація” у О.Шпенглера, на відміну від багатьох інших дослідників, має регресивне значення, яке усвідомлюється як занепад усього культурного життя окремих суспільних утворень і розглядається як завершальна стадія в існуванні будь-якої культури. О.Шпенглер указував на необхідність подолання європоцентризму шляхом визнання всіх соціокультурних утворень у світі рівноцінними.

В основі своєї при опрацюванні досліджень учених як минулих часів, так і сьогодення увага автора зосереджувалась на положеннях: Гантінгтона С. Безпосередньо проблема конфліктів між цивілізаціями; Заграви Е. про особливості глобалізаційних суперечностей на прикладі України та шляхи їх подолання; Кара-Мурзи С.Г. стосовно Ідеології Заходу і радянської системи; Тойнбі А.Дж. про особливості розвитку локальних цивілізацій та релігійно-історичне уявлення про «виклик» і «відповідь»; Тоффлер Е. про зміни цивілізаційних хвиль; Фрідман Т. стосовно сучасної стадії глобалізації; Шпенглера О. про рівноцінність культур, відмежування від єдиного поступального розвитку історії з домінантою Західної Європи.

Постановка завдань

Завданням статті є оцінка концепції «зіткнення цивілізацій» С.Гантінгтона з позицій сьогодення, яка передбачає:

- встановлення характеру сучасних конфліктів між цивілізаціями;
- визначення економічної могутності Азійської цивілізації як протиположної Західній;
- підтвердження або заперечення безкомпромісного характеру культурних здобутків Азійської та Ісламської цивілізацій;
- залежно від отриманих висновків, підтвердити або спростувати модель розвитку однополюсного світу з гегемонією західних пріоритетів розвитку.

Основна частина

Сьогодні у світі відбуваються глобальні процеси, що по суті характеризуються прагненнями підвести розвиток цивілізацій у єдині стандарти у сферах економіки, політики, права, духовної культури. Тенденції до глобалізації намітилися як наслідок назріваючої світової кризи капіталістичної системи господарювання. Розвиток світу в ХХ ст. виявив проблеми, які роблять недоцільним у майбутньому роз'єднане, незалежне існування цивілізацій.

Факторами, що спонукають до таких глобальних тенденцій, є:

- не обмеженість природних ресурсів планети;
- значний контраст між бідними та багатими країнами;
- економічна криза капіталістичної системи господарювання;
- глобальна екологічна криза, що прогресує;
- збільшення країн з ядерним статусом;
- локальні війни та небезпека нової світової війни.

Вище означені глобальні проблеми спонукають замислитися над такою моделлю розвитку світу, яка передбачала б єдині норми і цінності суспільного життя країн. Вважається, що вона має допомогти людству впоратися з глобальними проблемами.

Ініціатива появи глобалізаційних процесів належить Західній цивілізації, яку асоціюють з Європою, США та Латинською Америкою. Проте генеруючим ланцюгом глобалізації виступають США. Причиною тут є стрімкий економічний злет Сполучених Штатів Америки від початку ХХ ст. і, як наслідок, набуття важелів до економічної та політичної гегемонії в світі. Сама ідея глобалізаційних процесів із пріоритетами західних норм суспільного розвитку поступово набувала сили із закінченням «холодної війни». Так з'явилося поняття вестернізації. Вестернізація – це американізація суспільного розвитку країн, що охоплені процесом глобалізації. Процес вестернізації є можливим завдяки інтеграційним явищам, що передбачають різні взаємовпливи, взаємозв'язки між країнами. Сьогодні в світі найбільш приналежними до вестернізації є

суспільства, які характеризуються слабким соціально-економічним, політичним розвитком, занепадом національної свідомості, і як наслідок, духовної культури.

Цікаво простежити, як постає питання про відношення Азійської та Ісламської цивілізацій до моделі глобального світу з економічною, політичною і культурною гегемонією Заходу.

С. Гантінгтон у свою дослідженні стверджує, що на заваді прозахідній моделі розвитку світу є конфлікт, який виявляється в несприйнятті західних засад суспільного розвитку з боку Азійської та Ісламської цивілізацій. При цьому дослідник зазначає, що Азія та ісламський світ перебувають на стадії економічного, політичного і культурного відродження, як реакція на прагнення Заходу займати лідируючі позиції на планеті.

У проблемі співвідношення глобального і регіонального ключовою є загроза втрати національної ідентичності. Оскільки глобалізація є фактично незворотнім процесом, то цей аспект проблеми стає все більш актуальним. Значна частина країн визначаються своєю національною ідентичністю, національними рисами, здобутками, і все це піднесено до самобутнього ореолу цінностей історичної спадщини кожної нації. Подібні соціокультурні утворення існують тривалий час. Яскравим підтвердженням тому є наукові дослідження А.Тойнбі, що вирізняє в історичному процесі чималу кількість цивілізацій як соціокультурних утворень. Не можна не погодитися з дослідником, що кожна окремо взята цивілізація має як схожі, так і відмінні риси у своєму існуванні.

Тлумачення історичного процесу як розвитку багатьох самобутніх цивілізацій вступає в суперечність із сучасним розумінням глобальних перспектив світового розвитку. Така ситуація викликана тим, що тенденції світового устрою передбачають модель утворення чи не єдиної світової цивілізації, яка б базувалася на механізмах єдиного функціонування інтегрованих економік, політичних відносин і культурних надбань в єдиному світовому організмі. Інтеграція свого в чуже, злиття самобутності означає елементи втрат для окремо взятого соціуму, оскільки, соціум як носій духовності уособлює в собі специфічні риси світобачення та ментальності.

Сьогодні є очевидним, що перспективність історичного розвитку людства має залежати не від самого утвердження глобального капіталізму в світі, а від характеру його змістового навантаження. Дійсно концентрація уваги на характері глобалізації в сучасних умовах є важливою, оскільки дає можливість актуалізувати негативні сторони цього процесу та означати механізми їх подолання.

Перспектива глобального розвитку людської цивілізації вступає в суперечність з цивілізаційними теоріями ХХ ст. Мова йде про теоретиків цивілізаційної парадигми в осмисленні історичного процесу, а саме М.Данилевського, С.Гантінгтона, А.Тойнбі, О.Шпенглера. Розуміючи історичний процес як зміну цивілізацій, означені дослідники відкидали можливість у майбутньому утворення єдиної цивілізації, тим більше з фактором домінування однієї цивілізації над іншими.

Джерелом, що сьогодні заперечує розгляд майбутнього людства через множину цивілізацій, є перш за все феномен глобалізації. В її основі є такі положення, як: міжнародний розподіл праці; утворення міжцивілізаційного єдиного простору; міжнаціональні стосунки в економіці, політиці і культурі на єдиних стандартах розвитку. Існування окремо взятих самобутніх цивілізацій, таким чином, ставиться під сумнів, оскільки унеможлиблює майбутній глобальний розвиток країн світу за єдиними стандартами.

Розгляд історії крізь призму розвитку цивілізацій як окремих соціальних організмів дійсно має підстави, коли ми звертаємо увагу на історичні реалії минулих епох. На погляд автора, розуміння цивілізацій як зміни однієї іншою був притаманний суспільствам стародавньої та середньовічної епох в історії людства. Все почало змінюватись, коли людство вступило в епоху капіталістичних відносин. Цей час припадає, як відомо на епоху великих буржуазних революцій, що хвилино прокотились Європою та заклали фундамент майбутнього капіталістичного розвитку, перш за все в європейських країнах. Саме розвиток і поширення капіталізму у світі як системи суспільного господарювання поступово наблизив його в останній чверті ХХ ст. до глобалізації. Цей момент є початком епохи процесу зміни історичних поглядів на подальший розвиток людства. З причини всеохоплюючої капіталізації в світі все більше набувають ваги проблеми світової інтеграції країн з різним рівнем суспільного розвитку. За таких обставин існування замкнених окремих цивілізацій, здатних претендувати на успішне існування в майбутньому, практично виключається.

Проте на шляху світу до глобалізації стоять міжцивілізаційні камені спотикання, що виражають себе у різних формах. До бар'єрів у розвитку єдиної цивілізації відносять такі фактори:

- агресивна культурна глобалізація;
- нав'язування американського стилю життя як взірця соціальної поведінки (вестернізація);
- намагання монополізації світової економіки;
- монополізація капіталу;
- політика подвійних стандартів;
- перерозподіл світу на сфери впливу;
- зростання економічного протистояння між країнами;

- наростання тенденції конфлікту між Заходом та Сходом;

Чи можна сумніватися сьогодні, що конфлікти між цивілізаціями справді існують, світ є багатополюсним, а питання про гегемонію однієї з цивілізацій є недоречним? Відповідь можна знайти, розглянувши сучасні тенденції стосунків між цивілізаціями.

Якщо поглянути на розвиток Західної цивілізації за останні п'ятнадцять – двадцять років, то стає очевидним, що європейські країни все більше згуртовуються навколо ідеї єдиної Європи, яка втілюється через модель Євросоюзу і передбачає також тісні стосунки із США на економічній, політичній і культурній основі. Процеси глобалізації Західних країн, як показує час, є більш наочними, аніж будь-де в інших регіонах світу. Таке становище зумовлено фактором розширення Євросоюзу за рахунок країн Центральної і Східної Європи. Здебільшого мова йде про країни колишнього соціалістичного табору. З остаточною руйнацією останнього країни, що входили до нього, опинилися переважно в складних соціально-економічних і політичних умовах. За таких обставин орієнтація на Євросоюз та вступ до нього для них здається цілком логічним явищем, оскільки комуністична система суспільного розвитку відійшла в минуле, а натомість з'явилося прагнення до неначе більш прогресивної капіталістичної моделі розвитку. Орієнтир на розвиток капіталістичних відносин у колишніх країнах соціалістичного табору вмотивований прикладом досягнення високого рівня розвитку західноєвропейськими країнами, які виявляють зацікавленість у стабільності в Європі, тому на основі певних вимог розширюють кордони союзу для країн континенту, як це спостерігається протягом останніх десяти років.

Втім, якщо європейські країни будучи приналежними до Західної цивілізації, загалом інтегруються, розсуваючи поміж собою кордони, при цьому не виявляючи гострих конфліктів з США, то у відношенні Азійської та Ісламської цивілізації цього не видно.

С.Гантінгтон говорить про видозміни економічного і культурного балансу в світі, що полягає в зростанні економічної потужності і культурної самосвідомості окремих цивілізацій. Розвиток такої ситуації вказує на те, що його однополюсність у майбутньому ставиться під сумнів. В такому разі ми дійсно приходимо до вірогідності побудови тієї моделі розвитку світу, яка передбачає взаємоіснування цивілізацій на основах рівноправ'я в багатьох сферах життєдіяльності.

У праці С.Гантінгтона цей момент висвітлений так: „...уникнути глобальної війни цивілізацій можливо лише тоді, коли світові лідери приймуть поліцивілізаційний характер глобальної політики и стануть співпрацювати для його підтримки.” [1, с. 14] Отже, за С.Гантінгтоном оптимальною в майбутньому є тенденція розвитку світу, яка відсторонювала б Західну цивілізацію від домінантних прагнень, і спонукала її до рівноцінних контактів з іншими цивілізаціями. „Універсалістські претензії Заходу все частіше призводять до конфліктів з іншими цивілізаціями, найбільш серйозним – с Ісламом і Китаєм”.[1,с. 13] „Політика в світі після холодної війни вперше в історії стала і багатополюсною, і поліцивілізаційною.” [1,с. 14] В цьому відношенні постає нагода з позицій сьогодення підтвердити або спростувати такі положення.

Як відомо, лідерство в розвитку світового капіталізму протягом ХХ ст. належало Західній цивілізації, де тривалий час гегемоном залишались США. В останні двадцять-тридцять років ситуація почала змінюватись. Азійська цивілізація, переважно завдячуючи таким країнам як Китай, Південна Корея та Японія, за цей час здійснила значний економічний прорив. Особливу увагу в цьому відношенні привертає Китай. Сьогодні Азійська цивілізація щороку збільшує свою економічну потужність, все більше розхитуючи економічне лідерство Заходу. Як зазначає С.Гантінгтон, „Економічний розвиток Східної Азії змінить баланс сил між Азією і Заходом, особливо Сполученими Штатами. Вдалий економічний зріст породжує впевненість у собі і агресивність із сторони тих країн в яких він існує і приносить вигоду”. [1,с.151]

Дійсно підтверджується факт, що економічні успіхи Китаю вивели країну на високі позиції впливу в міжнародній політиці. Прогресивний розвиток Китаю в економічному відношенні до того ж не дає сьогодні жодних підстав вести розмову про переваги Заходу в цій сфері. Останнє призводить до вирівнювання економік Західної та Східної цивілізацій, що в свою чергу, позбавляє Захід економічного важеля на користь своєї гегемонії в глобальному світі. Наочним свідченням сьогоденної міцності та інтеграції китайської економіки є засилля різноманітних товарів китайського виробництва на західних ринках.

Оскільки економіка і політика є взаємопов'язаними елементами в суспільстві, то можна стверджувати, що злет однієї із систем веде до посилення іншої. Така ситуація дає можливість говорити, що Китай зростає не тільки економічно, але і в політичному відношенні, посилюючи свої впливи на міжнародній арені. Такі тенденції сьогодні відчутні на прикладах критики та незгодження з позиціями США у вирішенні міжнародних конфліктів як на Балканах, так і на Близькому Сході.

Але не тільки злет китайської економіки стоїть на заваді однополюсного світу. Амбіції Заходу наштовхуються в наш час на прояви азійського та ісламського культурного відродження. Ісламська самобутність запекло оберігає від усіляких асиміляцій із Заходом свою культурну ідентичність. Особливо безкомпромисним у цьому відношенні є вирішення релігійних проблем. Ісламські ціннісні орієнтири базуються на релігійній традиції суспільного життя, що диктує усталений, згідно з настановами Корану, устрій і спосіб життя людей. Іслам – це джерело расової, національної ідентичності арабських країн, яке є незмінним і нетерпимим до асиміляції з іншими релігіями на території ісламського світу. „...Велика кількість мусульман звертаються до ісламу як до джерела ідентичності, смислу, законності, розвитку, могутності і

надії, котра була проголошена гаслом «Іслам – ось рішення.»[1, с.161]

Така міра релігійної свідомості в ісламських країнах наявна і сьогодні.

Не можна не погодитись із С. Гантінгтоном в тому, що такі питання як релігія, спосіб життя, інститут сім'ї, расова приналежність, мова, виступають, як об'єднувачими, так і дезінтегруючими факторами.

Висновки

Отже, можна зазначити, що всеохопної глобальної інтеграції з домінуючою роллю Заходу, яка б залучала до цього процесу Азійську та Ісламську цивілізації, в майбутньому не варто очікувати. У своєму дослідженні С. Гантінгтон окреслив риси, за якими Східна та Ісламська цивілізації не поспішають сприймати культурне віяння Заходу, тим більше елементи так званої вестернізації.

Вочевидь сьогодні постає все більш актуальним питання про доцільність визнання світу через множини цивілізацій, де стабільне майбуття людства має визначатися не змаганням за гегемонію окремої цивілізації, а спроможністю домовлятися і співпрацювати на засадах рівності та компромісних домовленостей.

Застереження американського вченого С. Гантінгтона про те, що процес глобалізації світу з прозахідним колоритом стикається на своєму шляху з певними проблемами, має підтвердження з позицій сьогодення. По-перше, сьогодні дійсно вже не можна говорити про економічну домінуючу Заходу, оскільки стрімко розвивається економічний потенціал Азійської цивілізації. По-друге, культурне відродження Азійської та Ісламської цивілізацій не згасає, а продовжує розвиватися, унеможливаючи тотальне проникнення західних духовних цінностей у своє середовище.

Економічне зростання, активізація процесів культурного відродження Азійської та Ісламської цивілізацій роблять проблематичною всеохопну світову інтеграцію винятково на прозахідних засадах. З огляду на це можна говорити, що майбутня модель розвитку людства буде лише тоді оптимізованою, коли три вище означені найпотужніші цивілізаційні осередки будуть розглядати себе як рівноцінні та зуміють налагодити між собою продуктивні діалоги і контакти.

Дослідження С.Гантінгтона показало, що сьогодні необхідно при розробці глобалізаційних проектів враховувати фактор багатополлярності світу, що тільки через рівноправне відношення між цивілізаційними полюсами людства має глобалізаційну перспективу на майбутнє.

Отже, концепція „зіткнення цивілізацій” С.Гантінгтона за останні роки не втратила своєї актуальності, і більше того, в світлі сучасних світових процесів набуває все більшої ваги, виступаючи застереженням прихильникам моделі розбудови однополюсного світу і гегемонії США.

Список літератури

1. Хантінгтон С. Столкновение цивилизаций. – М.: АСТ МОСКВА, 2006. – 571, [5] с. – (Philosophy).
2. Кара-Мурза С.Г. Радянська цивілізація. – К.: Оріяни, 2004. – 800 с.
3. Тойнби А.Дж. Постигание истории. – М.: Айрис-пресс, 2006. – 640с.
4. Тойнби А.Дж. Цивилизация перед судом истории. – М.: Айрис-пресс, 2006. 592с.
5. Тоффлер Э. Третья волна. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2004. – 781, [2] с. – (Philosophy).
6. Фридман Т. Плоский мир: Краткая история XXI века / Томас Фридман; пер. с англ. М. Колопотина. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2007. – 601, [7] – (Philosophy).
7. Шпенглер О. Закат Европы. – М.: Эксмо, 2006. – 800 с.- (Антология мысли).